

УДК 82-1/-9

DOI: 10.15587/2313-8416.2017.111109

КУЛЬТУРНО-ІДЕЙНІ ВИМІРИ ВИДАНЬ КАЗОК ІВАНА ФРАНКА В КІНЦІ ХІХ СТОЛІТТЯ І НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

© Ю. В. Шинкарик

Дослідження присвячене виданням казок Івана Франка, написаним наприкінці ХІХ століття і їх публікаціям. У роботі проаналізовано казкознавчий аспект фольклористичних праць Івана Франка та звернено увагу на докладне дослідження ученим казок. У даній статті простежено тенденції видань казок Івана Франка у розвитку видавничої справи у кінці ХІХ століття і на сучасному етапі

Ключові слова: казка, казкознавство, фольклор, видавнича справа, видання казок

1. Вступ

На всіх етапах розвитку і становлення української держави книговиданню для дітей відводилось чільне місце. Всі культурні процеси невіддільно завжди були пов'язані із книгами і їх виданнями. І це зрозуміло. Адже формування особистості відбувається з найменших років: читаючи з дитинства якісну літературу, ми закладаємо у процес виховання своєрідне підґрунтя. Беззаперечно, що література для дітей є вагомим складовим у книговиданні, а тому видавництво дитячої літератури в Україні має безупинно розвиватись і вдосконалюватись. Нам потрібна нація, яка читає, бо діти, яким не прищепили любов до читання української літератури, і які при цьому вільно не володіють українською мовою, не зможуть стати справжніми українцями. Націєтворення як явище невіддільно взаємопов'язане із дитячою літературою.

2. Літературний огляд

У полі наукових зацікавлень багатьох дослідників є казка та казкотворчість, зокрема. Франкові казки для дітей розглянуті багатьма науковцями в різні періоди і з різних точок зору. Ще за життя самого письменника на його казки звернули увагу чимало дослідників, зокрема М. Грушевський [1], А. Кримський [2] та ін.

Ґрунтовним дослідженням казок Івана Франка на основі мовно-стилістичного підходу стала праця у 1966 р. Я. Закревської «Казки Івана Франка: мовно-художній аналіз» [3], де авторка при аналізі казок письменника, користуючись лексико-семантичним методом, зіставила їх із фольклорними матеріалами.

Сучасні науковці теж звертають увагу на казкотворчість Івана Франка, видано на цю тематику низку статей. Але, безсумнівно, по-новому, до вивчення Франкової казки підійшла Н. Тихолоз у праці «Казкотворчість Івана Франка (ґенетичні аспекти)» (2005 р.) [4].

Однак, саме недостатня вивченість казковидання Івана Франка, його значення, впливів на зростаюче покоління малих українців, зумовило дослідження в цьому напрямі.

3. Мета та задачі дослідження

Мета дослідження – аналіз видань казок Івана Франка в кінці ХІХ століття і на сучасному етапі, в аспекті змістового і художнього наповнення, враховуючи реалії сьогодення і ситуацію, яка існувала в Україні в кінці ХІХ століття, де поставали ідентичні до сучасних мовні і культурні проблеми.

Для досягнення мети були поставлені наступні задачі:

1. Визначити стан видань для дітей Івана Франка, виданих в Україні у різні періоди;
2. Проаналізувати їхнє змістове наповнення;
3. Окреслити загальні тенденції Франкових видань на сучасному етапі.

4. Казковидання Івана Франка на зламі ХІХ ст. і на сучасному етапі

Українська культура у кінці ХІХ – на початку ХХ століття підпала під значний вплив двох імперій: Російської та Австро-Угорської, у складі яких на той час перебували українські землі. Політика обох імперій була антиукраїнська. Вони робили все для того, аби загальмувати культурний розвиток суспільства того часу. Їхні дії були направлені на зубожіння населення, на те, аби його неосвіченість лише зростала. А друга половина ХІХ століття значно вирізняється стрімким розвитком духовних цінностей, завдяки українській інтелігенції, яка творила культуру того часу. Беззаперечним є факт, що численні твори літератури та мистецтва, наукові праці стали фундаментальними і ознаменували зародження нових шкіл, течій та ін. У цей час всі зусилля українська інтелігенція спрямовувала на піднесення національної свідо-

мості населення, бо це було її першочерговим завданням.

Тогочасні суспільні зміни стали чинником стрімкого зростання книговидавництва, і дитячої літератури зокрема. Метою видавців і авторів було залучення якомога більшої кількості читачів різних груп і вікових категорій. Вагомий внесок у ці процеси внесли учасники Українського Педагогічного Товариства «Рідна Школа», яке було засновано у 1881 році і діяло упродовж 60 років до 1939 року. Під своєю ідеєю воно об'єднало культурно – освітні організації Галичини. Знаменною культурною подією для тогочасної освіченої Галичини стало заснування під егідою товариства ілюстрованого журналу для дітей «Дзвінок», який виходив з періодичністю у два рази на тиждень з 1890 до 1914 року у Львові. Зокрема, одним із його активних дописувачів був Іван Франко.

У кінці XIX століття широкого розвою набував казковидання. Даний період ми можемо знаменувати часом саме літературної казки, адже якраз на цей час припав її активний розвиток. Біля витоків української літературної казки стояли Іван Франко, Олена Пчілка, Леся Українка, Михайло Коцюбинський, Іван Манжура та ін. Їхньою метою було збереження казкового матеріалу і відтворення народних мотивів в сучасній обробці. Доцільність цього підтверджується словами Івана Франка, який писав, що «оті простенькі сільські байки, як дрібні, тонкі корінчики, вкорінюють у нашій душі любов до рідного слова, його краси, простоти і чарівної милозвучності. Тисячі речей у житті забудете, а тих хвиль, коли вам люба мама чи бабуся оповідала байки, не забудете до смерті» [5]. Казкотворці у своїх творах завдяки знайомим усім персонажам, малювали тогочасну буденність із її позитивними і негативними сторонами. Принагідно видається, що не всі казки були адресовані маленьким читачам. А саме дорослим, які мислять і осмислюють інформацію, закодовану в певній казці, те духовно-світоглядне повідомлення, що прагне донести наратор. Іван Франко влучно висловився з цього приводу: «Не тим цікава байка, що говорить неправду, а тим, що під лущиною сеї неправди криє, звичайно, велику правду. Говорячи ніби про звірів, вона одною бровою підморгує на людей, немов дає їм знати. – Та чого ви, братчики, смієтеся? Адже се не про бідних Баранів, Вовків та Ослів мова, а про вас самих з вашою глупотою, з вашим лінивством, з вашою захланністю, з усіма вашими звірячими примхами та забагами. Адже ж я навмисне даю їм ваші рухи, ваші думки, ваші слова, щоб ви якнайкраще зрозуміли – не їх, а себе самих» [6]. Бо казки є тими першими творами, з якими знайомляться діти, їх захоплює гострий і цікавий сюжет, різнопланові герої, незвичність обстановки, в якій відбуваються усі події в оповіді. Завжди зацікавлює і сама форма розповіді, присутня в казках наспіваність, красномовність. Зустрічі читача з героями казок нікого не залишають байдужими. Адже кожен бажає допомогти герою, який потрапив у складну ситуацію і з якої потрібно знайти вихід. Все це достатньо стимулює розумову діяльність читачів, їхню спостережливість, уяву, емоції, вміння бачити в звичайному фантастичне і навпаки. Іван Франко писав, що дітей казки «заставляють сміятися

і думати, розбуджують їх цікавість та увагу до явищ природи, але не розбуркують молоду фантазію дивоглядними образами заклятих замків, царів, розбійників, драконів та демонів, не тривожать молодого чуття страшними трагічними пригодами на незрозумілими для дітей відносинами обох полів» [5]. І цієї тези він дотримувався, пишучи і видаючи казки для дітей. А що стосується найменших слухачів, то казку – за твердженням Івана Франка – «... не можна давати ... так, як старшим, треба приготувлювати її в ріденьким стані, в образах, у байках, і вони так її приймають» [6].

Для самого Івана Франка перше місце у образотворенні героїчного у казках зайняли звірі. Це підтверджується кількістю написаних творів для дітей саме на звірину тематику. Вони стали своєрідним втіленням його поглядів на казку. Сам письменник був впевнений, що читачам, а найменшим зокрема, подобаються казки про тварин, бо «вони люблять звірів, чують себе близькими до них, розмовляють з ними і розуміють їх: от тим-то й оповідання про звірів їм такі цікаві, особливо, коли ті звірі в байці ще починають говорити, думати і поводитися, як люди» [6].

Популярними серед дітей були казки зі збірки «Коли ще звірі говорили» – «Осел і Лев», «Старе добро забувається», «Лисичка і Журавель», «Лисичка і Рак», «Лис і Дрозд», «Заєць і Їжак», «Кролик і Медвідь», «Вовк вийтом» (написані 1896 р.), «Ворона і Гадюка», «Заєць і медвідь» (1897 р.), «Лисичка-кума», «Фарбований Лис», «Байка про байку», «Три міхи хитрощів», «Вовк, лисиця і осел», «Лисичка-черничка», «Мурко й бурко», «Війна між псом і вовком», «Ворони і сови», (написані 1898 р.). Останньою казкою збірки стала «Як звірі правувалися з людьми» (1903 р.), яка, як вважав сам Іван Франко «своїм змістом і тоном вибігає поза круг розуміння малих дітей, але я певний, що для старшеньких, від 10 до 15 літ, вона буде не лише цікавою, але й пожиточною лектурою, даючи їм у казковій одежі немало фактів із історії розвою культури людей і природи» [5]. У даній казці сюжетні фабули нанизуються одна на одну, кожен розділ – це розвиток нових обертів судового процесу.

Актуальною і популярною серед дітей збірка «Коли ще звірі говорили» була з моменту її першого видання й залишається до сьогодні. Про це свідчить велика кількість її видань. Також окремі казки побачили світ особними книгами. Цікавим є той факт, що коли збірку казок «Коли ще звірі говорили» подали до розгляду щодо перевидання її для українців, які жили в Росії, то вона не пройшла російську цензуру, про що у передмові до цієї збірки Іван Франко написав: «От які-то небезпечні ті звірячі історії для цілості російської держави...» [5].

Одне із останніх видань збірки «Коли ще звірі говорили» (рис. 1) в Україні побачило світ у львівському Видавництві Старого Лева у 2016 році. Це дуже ошатна книга із прекрасними ілюстраціями художниці Валерії Соколової, яка вміло передала дух часу, коли була написана збірка, казковий настрій. Художниці для відтворення деталей тогочасного побуту «довелося відновити в пам'яті культуру того періоду,

різноманітний національний одяг, архітектуру та інші важливі історичні деталі фольклору та побуту» [7] Герої казок Івана Франка – українські, тому й тварини на усіх ілюстраціях виглядають по-українськи. Зважаючи на те, що ілюстративний матеріал належить до позатекстового компоненту, у книгах для дітей текст і ілюстрації мають бути взаємопов'язані. Вони є своєрідним унаочненням прочитуваного, і посилюють емоційні та пізнавальні аспекти. Саме тому, з впевненістю можемо стверджувати, що така книга має бути у бібліотечці кожного малого українця, яких слід виховувати в цілісній системі концертів українознавства, долучаючи до цього процесу українські книги українських авторів, з українськими ілюстраціями!

Рис. 1. Франко І. Коли Ще звірі говорили, «ВСЛ»

Теж варто відзначити віршовану казку Івана Франка «Лис Микита», яка вперше друкувалася 1890 року у третьому числі «Дзвінка» із ілюстраціями Теофіля Копистинського. У цьому творі автор змалював життя Галичини кінця XIX століття, вдало додавши замальовки тогочасного побуту, лексики. Як зазначає сам Іван Франко, що він «на чужий, позичений рисунок накладав наші руські коліри» [8]. Таким чином, за твердження самого Івана Франка, казку «Лис Микита» слід вважати народним оповіданням, бо її автор «зумів дійсно присвоїти ... нашому народові» [8] Іван Франко, пишучи свою «казкову поему», черпав матеріал із народних казок: «...я повводив із старих оповідань та з наших людових байок дещо нового, так що загалом у другім виданню моєї перебірки враз із тим оповіданем, що становить рамку цілості і тягне ся через усі пісні, вплетено тридцять більших або менших оповідань і уступів» [8].

У ній чітко простежуються усі соціальні негаразди того часу, засуджується несправедливість, хитрість, на прикладі Лиса Микити, який «був добрий брехун і хитрець, інколи не без добродушного гумору» [9]. Про це свідчить безліч вчинків, іноді безглуздих. До прикладу, хоча б його невдале полювання, де Лисові зовсім не поталанило, і його реакція на дану ситуацію.

Змальовуючи лісове царство, Іван Франко вміло поєднав Ведмедя, Лева, Вовка, Півня, трактуючи їхні образи відповідно до людської поведінки, яка в них уособлюється. У своєму творі Іван Франко виступає за цілісність у всьому. Він доводить твердження, що не треба служити ні Польщі, ні Росії, а працювати на благо України.

А як сам Іван Франко ставиться до героїв казки, насамперед до Лиса Микити? Читаючи казку, важливо уявити зовнішність дійових осіб, прослідкувати те, як вони поводяться. Важливим елементом відтворення казки, є замальовки природи, які постають у уяві дітей та дорослих.

На прикладі Лева і звірячого царства висміює чинну державну систему, керівні ланки влади, суддів і т.д. Однією із найбільш примітних рис Лиса Микити була хитрість, він за будь-яких умов із різноманітних ситуацій знаходив вихід:

А Микита поки рюмав,
Хитрість вже нову обдумав,
Як минув ся перший страх.
Ніби молить ся він Богу,
А тим часом задню ногу
Всунув Вовку під живіт...
...Та Микита вже не глупий,
Силу всю зібрав до купи,
Мов кліщами горло тис;
Тягне, шарпає, термосить,
Аж Лев крикнув: «Досить! Досить!» [8]

Казка має гуманістичний характер, вона навчає дітей бути чесними, справедливими, не вихвалитись так, як це робив Лис перед звірами. На прикладі Лиса Микити показано, що всяка неправда – викривається. Образ Лиса розкривається в його намірах, діях, словах та вчинках.

У 1891 році у 21 числі журналу «Дзвінок» виїшла друком ще одна казка Івана Франка «Ріпка» [11], яка була написана за мотивами однойменної української народної казки. Її сам автор охарактеризував так: «стара казка», а «по-новому розповів». [11] В цій казці Іван Франко так само, як і в казці Лис Микита, деталізує тогочасний побут, підкреслюючи все кумедними порівняннями, своєрідною мовою: «Раз весною взяв дід рискаль та й мотику, скопав у городці грядку велику, мервицею попринадив, грабельками підгромадив...» [11]. Казка має виховний характер, показує, що все потрібно робити разом, в гурті – сила. Також дуже важливими є згурпованість та родинна підтримка. На прикладі героїв, спостерігаємо, що не завжди сила у величі, а й «маленька» людина в певних ситуаціях може бути переможцем. В даному випадку – це мишка, найменший герой казки, їй відведена одна з найважливіших ролей, бо саме із

нею вдалось вирвати ріпку. Протягом читання цілої казки триває інтрига: а із чією допомогою дід все-таки витягне ріпку? Інтрига наростає разом із додаванням до оповіді нових дійових осіб:

«Кличе дід бабу Марушку...»
 «Кличе баба дочку Мінку...»
 «Кличе дочка сучку Фінку...»
 «Кличе сучка кицю Варварку...»
 «Кличе киця мишку Сіроманку...» [11]

Казка по-суті, є дещо комічною, дітей веселять різні порівняння, зокрема порівняння ріпки із дідовою головою; сам процес виривання ріпки: «тягне

руками, заперся ногами, добуває сил усіх, сопе, як ковальський міх...» [11], «тягнуть і руками, і зубами, упираються ногами; промучилися увесь день, а ріпка сидить у землі, як пень», «як потягли, як потягли, та й балабунц!» [11] Читачам чи маленьким слухачам подобаються усі персонажі, які дружньо діють у «Ріпці». На сучасному етапі світ побачила велика кількість видань цієї казки, багато упорядників книг видають казку Ріпка, саме за Іваном Франком. Найпомітнішим є мистецьке видання, яке вийшло друком 2012 року у видавництві «Богдан» за проектом художньої майстерні «Аграфка». Гортаючи книгу, читач, немов «тягне ріпку», сторінка за сторінкою [10] (рис. 2).

Рис. 2. Франко І. Ріпка, «Богдан»

«Ріпка», а також казка «Киця» (1891 р.) були написані саме для найменших читачів. До кола реципієнтів належать діти віком – від року до п'яти. Дані казки доступні, гарно сприймаються і легко запам'ятовуються. Казка «Ріпка» написана ритмізованою мовою, а «Киця» – віршованою.

У даних творах наскрізь проходить тема любові, взаємодопомоги, гармонії. Ці казки для дітей суттєво відрізняються від казок уже для старших. До прикладу збірка «Коли ще звірі говорили»: у казках, що увійшли до неї чітко змальовано боротьбу за виживання будь-якою ціною, хитрощі, підлість, як складові існування в умовах тогочасного суспільства, на прикладі жорстоких звірів.

Читаючи казку, діти мають усвідомити, що не все те гарне, що яскраве, а за зовнішньою оболонкою, криється внутрішня, не така помітна, хоча ніжна, мила і красива. Діти мислять відповідно до свого віку.

Як правило, вони сприймають лише те, що пов'язане з героєм, його особистісні переживання, те, що його тішить, або ж засмучує. У казковій оповіді все, що неймовірно, описано так, ніби це все відбувається насправді. Тому й діти вірять казці, вислідковують її. Тому й вони, співпереживаючи, починають осмислювати казку, виокремлюють властиву певній казці Мудрість, вирізняють з-поміж усього добро і зло, за допомогою образів, які змальовані в казках. Як правило, сприйняття відбувається на емоційному рівні.

Тут кінчить ся наша казка.
 Всім, хто слухати був ласка,
 Дай же Боже много літ! [8]

5. Результати дослідження

Сучасне українознавство за одну зі своїх методологічних підстав має осмислення явищ не лише в їхньому зовнішньому, а й в сутнісному проявленні.

Тому цілком підставовим видається твердження, згідно з яким казка – це своєрідне наукове джерело, в якому є все, щоб дізнатись більше про народ, який є її носієм, особистісно прилучившись до харизматики мудрості певної нації.

Для нас, науковців, пріоритетним є збереження казкотворчості, що визначено у даній праці. Доцільним є пропагування казок Івана Франка не лише серед маленьких читачів, а й серед дорослих, які свідомо готові до осмислення казки, що визначено у даній праці. Видавці, в свою чергу, повинні звертати увагу на те, щоб книги були належно підготовані до друку як із редакторської точки зору, так із поліграфічної. Адже видання, які потрапляють до найменшого читача, мають бути особливо якісними.

6. Висновки

Дослідження казковидання Івана Франка в окреслених в цій статті рамках виконано, автору вдалося дати відповіді на усі поставлені питання:

1. Визначено стан видань Івана Франка для дітей, виданих в Україні у різні періоди. Казки Івана Франка на всіх етапах користувалися популярністю

як серед дітей, так і серед дорослих. Важливо продовжувати видавати твори письменника для дітей із ілюстраціями сучасних художників, а також репринтні видання, які користуються популярністю серед поціновувачів друкованого слова Івана Франка.

2. Проаналізовано змістове наповнення найпопулярніших серед дітей казок Івана Франка, зокрема збірки «Коли ще звірі говорили», казок для найменших «Ріпка» та «Киця». Означено, які видання казок на сучасному етапі батьки можуть прочитувати дітям, а ті, які мають окремі специфічні властивості, то над ними обов'язково потрібно розмірковувати.

3. Окреслено загальні тенденції видань Івана Франка на сучасному етапі. Орієнтуючись на зростаюче покоління малих українців, видавці повинні готувати до друку і видавати виключно якісну літературу, за хорошою редакцією, з гарним ілюстративним матеріалом. Адже казки користуються популярністю у широкого кола читачів, а казки Івана Франка в тому числі. Оскільки життєві цінності – формуються в дитинстві, тому важливо найменших залучати до читання, читати вдумливо і осмислювати прочитане. Бо книга має сприяти всебічному розвитку дитини.

Література

1. Грушевський, М. Казка [Текст] / М. Грушевський. – Історія української літератури: В 6 т. 9 кн. Т. 1. – К., 1993. – С. 330–368.
2. Кримський, А. Рецензія на: Абу-Казимові капці. Арабська казка. Переробив І. Франко [Текст] / А. Кримський. – Зоря, 1896. – № 19, 20. – С. 376–378, 399–400.
3. Закревська, Я. Казки Івана Франка: мовно-художній аналіз [Текст] / Я. Закревська. – К.: Наукова думка, 1966. – 105 с.
4. Тихолоз, Н. Казкотворчість Івана Франка (генеалогічні аспекти) [Текст] / Н. Тихолоз. – Львів, 2005. – 316 с.
5. Франко, І. Коли ще звірі говорили. Казки для дітей. Передмова [Текст] / І. Франко // Збір. Творів: у 50 т. Т. 20. – К.: Наукова думка, 1979. – С. 74–77.
6. Франко, І. Байка про байку [Текст] / І. Франко // Збір. Творів: у 50 т. Т. 20. – К.: Наукова думка, 1979. – С. 167–173
7. Франко, І. Коли ще звірі говорили [Текст] / І. Франко. – Л.: Видавництво Старого Лева, 2016. – 72 с.
8. Франко, І. Лис Микита [Текст] / І. Франко. – Jersey City, N. J.: Друкарня «Свободи», 1920. – 144 с.
9. Франко, І. Лис Хапко [Текст] / І. Франко // Збір. Творів: у 50 т. Т. 20. – К.: Наукова думка, 1979. – С. 463–464.
10. Франко, І. Ріпка. Стара казка, по-новому розповів Іван Франко [Текст] / І. Франко. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2012. – 24 с.
11. Франко, І. Ріпка [Текст] / І. Франко // Збір. Творів: у 50 т. Т. 18. – К.: Наукова думка, 1978. – С. 306–307.

*Рекомендовано до публікації д-р істор. наук Баран В. Д.
Дата надходження рукопису 26.07.2017*

Шинкарик Юліана Василівна, молодший науковий співробітник, Науково-дослідний інститут українознавства, вул. Ісаакяна, 18, м. Київ, Україна, 01135
E-mail: Shynkaryk.iuliana@gmail.com